

Ивана С. ЖЕНАРЈУ РАЈОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

СЛИКАНИ МЕДАЉОНИ НА НОВОВЕКОВНОМ КИВОТУ СВЕТОГ КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ**

Апстракт: Нововековни кивот Светог краља Стефана Дечанског израђен је у Дечанима 1849. године. Претпоставља се да га је израдио и дуборезом украсио дуборезац Димитар Станишев из Крушева, а осликао зограф Анастас Константиновић. Кивот има облик саркофага на четири ноге, позлаћен је и богато украшен дуборезом у који су уклопљена сликана поља у виду наративних сцена и портрета српских светитеља. На поклошћу се, између осталог, налази тридесет и један кружни медаљон са сликаним допојасним представама српских владара и црквених великодостојника. Иконографска анализа ових медаљона тема је овог рада.

Кључне речи: кивот, Свети краљ Стефан Дечански, српски светитељи, архијереји, владари, медаљони.

Нововековни кивот Светог краља Стефана Дечанског у Дечанима, један је од укупно четири кивота у којима су почивале краљеве мошти. Од 1849. године, када су у њега положене, све до пред Други светски рат, овај кивот је представљао централно место сакралности у Дечанском храму.¹ На молбу дечанског игумана Теофила, братство је 1836. године добило 10 000 гроша од кнеза Милоша Обреновића за израду новог кивота за мошти Светог краља, али је он завршен и позлаћен 1849. године, прилогом кнеза Александра Карађорђевића (Џелебџић 1969: 226–228; Шаkota 1984: 69, 288–289). Претпоставља се да га је израдио дуборезац Димитар Станишев из Крушева, којем се приписује и други дечански кивот, наводно намењен краљевој сестри Јелени; затим део централног иконостаса у Дечанима, те трон за икону чудотворне Богородице у Пећкој патријаршији (Вукановић 1971: 222; Ќорнаков 1988: 22–23).² У ктиторском запису на унутрашњој страни поклошћа помиње се зограф Анастас, за којег се верује да је израдио сликане делове кивота.

* Виши научни сарадник, ivanazenaarju@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. 01. 2022. године.

1 Кивот је неоправдано остао без детаљног описа и анализе. Нешто детаљнији опис, али не потпун, објављен је у: Шаkota 1984: 297 (са старијом литературом), а потом и у: Женарју Рајовић 2016: 212–213.

2 О другим његовим делима: Ќорнаков 1986: 103; исти 1988: 21–22.

Ради се највероватније о Анастасу Константиновићу, родоначелнику породице Константиновић-Анастасијевић којој су припадали и његови синови Константин и Димитрије.³ Првим његовим познатим радом сматрају се бочне двери и иконе виших зона у цркви Свете Тројице у Ришњу, из 1830. године. Сликао је иконе за цркву брвнару у Смедеревској Паланци, као и у неким црквама у околини Београда и Крагујевца.⁴

Кивот је израђен од дрвета у облику саркофага, са горњом страницом у виду поклошца.⁵ Стоји на четири дрвене ноге, које се ослањају на греде које су на предњој страни украшене фигуром лава са главом овна међу шапама. С обзиром да је било планирано да стоји уз иконостас, дуборезом су обрађене све странице кивота осим задње, која није била доступна погледу верника. Декоративности кивота доприносе позлаћени дуборез и сликани медаљони, као и комбинација зелене, црвене и љубичасте боје дрвета испод дубореза.

Сл. 1. Кивот Светог краља Стефана Дечанског, отворен

3 О овоме видети код: Шаkota 1984: 288–289; Вујовић 1986: 351; Ћорнаков 1986: 155.

4 Вујовић 1986: 263; Милошевић 2006: 57.

5 Димензије кивота износе 198 x 72,5 x 60,5 cm. Висина кивота, са ногарима износи 95 cm.

* * *

У дуборезну флоралну врежу на поклошцу су уклопљена сликана поља, на којима су приказане стојеће фигуре Светог Стефана Дечанског и краља Милутина, као и сцене Ослепљење Светог Стефана Дечанског и Успење Светог Стефана Дечанског. Простор око и између сликаних поља на поклошцу кивота испуњен је са тридесет и једним дуборезним кружним медаљоном. У овим медаљонима, који су постављени у флоралне вреже, насликане су минијатурне допојасне представе српских светитеља на златној подлози. Представљене личности чине ванредан пример пантеона светих Немањића, Бранковића и Штиљановића. Међу сликаним ликовима, гледајући од горњег левог угла у смеру казаљке на сату, насликани су: Свети Стефан Штиљановић, Свети Наум, Свети Јован Владимир, Свети Јефрем, Свети Методије, Свети Сава, Свети Климент, Свети Никодим Мироточиви, Свети Теофил, Свети Никодим, Свети Арсеније, Свети Теоктист, Свети Давид, Свети Стефан Првовенчани, Свети Стефан Немања, Свети Јован Деспот, Свети цар Урош, Свети Сава Други, Свети Сава Први, Свети Стефан Штиљановић, Свети деспот Стефан Свети кнез Лазар, Свети Атанасије Велики, Свети Кирил, Свети Максим, Свети Арсеније, Света мати Ангелина, Света Анастасија и Света царица Јелена.

Свети Стефан Штиљановић је насликан чак два пута. Један портрет смештен је у први медаљон у горњем десном углу. С обзиром да је у горњем реду на извешан начин издвојена галерија архијерејских портрета, Штиљановић је овде насликан у архијерејској одежди, иако без икаквог историјског утемељења. Његово име Свети Стефан Шкриљановић (ѿ: стѣфанъ шкриљановиѿъ) је дописано уз лик са дугом седом брадом, црвено-златном митром, у златно-зеленом сакосу и са златним ораром. Десном руком благосиља док у левој има затворено Јеванђеље. Други пут је приказан у владарској одежди, између Светог Деспота Стефана и Стефана Првовенчаног, сигниран као Свети кнез Стефан Шилановић (ѿ: кназь стѣфанъ шилановиѿъ). Ту као старац тамне седе браде и наглашеног носа има златно-зелену круну, црвену хаљину, зелени огртач и златне наруквице, лорос и оковратник. Десна рука му је подигнута а у левој има скиптар.

Стефан Штиљановић, у служби „свети и праведни кнез Стефан, у хагиографским текстовима и на ликовним представама се помиње и као властелин, деспот, кнез, па чак и краљ или цар, иако је слабо позната историјска личност, свакако није припадао црквеним круговима.⁶ Прихваћено је мишљење да је био потомак угледне властеле Штиљановића, те да је могао бити последњи кнез у Паштровићима крајем XV века, где се касније снажно развијао његов култ који је био развијен и у Карловачкој митрополији.⁷ Његова прва позната представа, на којој је у оновременом племићком оделу и са крстом у руци, потиче из 1620. године. Наази се у првој зони

6 О Светом Стефану Штиљановићу и његовим представама: Павловић 1965: 155; Милошевић 1970: 227–228; Зарић 1985: 69–83.

7 Према народном предању, био је господар Моровића, а у историјским изворима присталица Фердинанда Хабзбуршког, који му је за заслуге у борбама против Турака даривао поседе у вировитичкој жупанији и Славонији. Умро је око 1540. године, а након „световидног знака“ над његовим гробом, мошти су му пренете у манастир Шишаговац који је постао центар култа Светог Стефана Штиљановића. Поштован је као помоћник сиротих, милосрдни заступник и борац против иноверних (Зарић 1985: 71–72).

зидног сликарства у наосу цркве Светог Николе у манастиру Градишту код Петровца на мору (Зарић 1985: 72). Како његово лице овде није сачувано, од наредног портрета из 1654. године у припрати манастира Хопова, устаљује се приказ светитеља са смеђом косом и брадом. Овде је уврштен међу српске националне светитеље и креирана је иконографија према којој ће се касније сликати у владарском дивитиону, са манијаком и круном (Зарић 1985: 74). Каснији иконографски образац развио је Христифор Жефаровић. Сликао га је у племићком оделу, са круном и скиптром, у припрати манастира Бођана 1737. године (Зарић 1985: 76). Репрезентативан барокни владарски портрет Штиљановић је добио као последњи у низу српских светитеља у Жефаровићевој *Стемајографији*, где се први пут јавља и грешка у навођењу презимена Шкриљановић, која је потом усвојена и на дечанском кивоту.⁸ На бакрорезу из 1753. године сигнира га као „деспота сирмијског“ (Давидов 2011: 112). Барокни лик Светог Стефана Штиљановића јавља се и у два чувена издања *Србљака*, у римничком из 1761, и у венецијанском из 1765. године, где се у лози српских светитеља појављује као кнез.⁹ Прва позната представа у XIX веку насликана је управо у Дечанима, 1813. године, од стране Лазовића из Бијелог Поља, на иконостасу параклиса Светог Димитрија. Ове је, у владарској одежди са круном и скиптром, Свети Стефан Штиљановић сигниран као краљ (Станић 1992: 249).

Сл. 2. Свети Стефан Штиљановић

- 8 *Стемајографија* је књига настала по жељи патријарха Арсенија IV, коју је илустровао Христифор Жефаровић а штампао Томас Месмер у Бечу 1741. године. У њој се налазе важни бакрорезни портрети српских владара. Првих осам ликова Жефаровић је израдио по узору на оне које је сликао у цркви манастира Бођана, док је другу групу од осам ликова преузео из бакрореза „Свети Сава са светитељима дома Немањина“ који је из исте радионице изашао претходно те године. Видети фототипско издање у: Давидов 2011; као и на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/231>
- 9 *Правила моледнаја свјайих сердских њросвейишшељеј* познатија као *Србљак* је богослужбена књига са службама националним светитељима. У Римнику је 1761. године штампан *Србљак* арадског епископа Синесија Живановића, у којем су текстови праћени бакрорезним портретима које су израдили највероватније Стефан Тенецки и Јосиф Антон Лидл. У Венецији је 1765. године издато издање Димитрија Теодосија украшено једним бакрорезом на којем је приказано петнаест српских светитеља чији је аутор Захарија Орфелин (Давидов 1978: 390–393; Тимотијевић 1998: 394–395, 418–421). Римнички *Србљак* је доступан на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/169>, а венецијански на: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/813>

Свети Наум (сѣѣ њавѣѣ) је приказан као монах у црвеној хаљини са зеленим огртачем, у трочетвртинском профилу, окренут у десну страну. Има краћу смеђу косу и нешто дужа смеђу браду. Десна рука му је на грудима, а леви длан молитвено испружен. Као један од петочисленика, ученик Светог Кирила и Светог Методија, основао је на јужној обали језера манастир који је представљао изузетно важно духовно средиште и имао велики углед као место исцељења.¹⁰ Две године након приказивања његовог лика у *Сѣематїоїрафији*, Жефаровић је израдио и бакрорез са представом Светог Наума и истоименог манастира, те сценама из његовог житија (Давидов 1978: 261–262).

До њега је насликан Свети Јован Владимир (сѣ: ѣѣ владимирѣ), у трочетвртинском профилу, окренут у леву страну, приказан са дугом смеђом косом. Као владар на себи има златну митру, зелену хаљину, златни лорос, црвени огртач и златни оковратник. У десној руци држи мученички крст и скиптар а у левој своју декапитирану главу. Свети Јован Владимир био је кнез Дукље у XI веку, а потом први канонизовани српски владар. Његов култ је дуго био локалног карактера, унутар манастира Светог Јована код Елбасана, али захваљујући верској обнови у Охридској архиепископији, крајем XVII века шири се на Свету Гору и у Карловачку митрополију (Грозданов 1983: 200). Иконографски тип кефалофора у приказивању Светог Јована Владимира прати се од графике у такозваној венецијанској *Аколуѣији* из 1690. године, коју је издао Јован Пап из Неокастре код Елбасана (Грозданов 1983: 210; Ђекић–Живанов 2016: 276–277). Слика дечанских медаљона свакако је имао пред собом Жефаровићеву *Сѣематїоїрафију*, где је примењен исти иконографски образац.¹¹

Свети Јефрем архиепископ српски (сѣ: ефреѣмѣ арх: ерѣ) представљен је фронтално, као старац дуге седе косе и браде. На глави има златно зелену митру, али је одевен у владарски орнат, који чине црвена хаљина, златни лорос, зелени огртач и златни оковратник. У десној руци мученички крст, а у левој скиптар, те се може рећи да се ради о грешци сликара при изради великог броја минијатурних фигура. Поред њега је Свети Методије архиепископ моравски (сѣ: методїи архїепїскопѣ моравскїи) такође благо окренут у десну страну, са златно зеленом митром, у црвеном сакусу, са златно зеленим омофором и златним наруквицама. Кажицрстом десне руке показује на отворену књигу коју држи, а у којој се налази текст „ндѣ же поѣ тѣ сок ро вн цѣ“. Ова два архиепископа представљена су у пару и у *Сѣематїоїрафији*.

На дечанском кивоџу два пута је насликан архиепископ Свети Сава Други. Један је медаљон између архиепископа Методија и Климента (сѣ: савва б` архїепїс ерѣскїи), где је насликан са златно-зеленом митром, у зеленом сакусу са црвено-белим омофором са црним крстовима. Приказан је благо окренут у десну страну, као старац дуге седе косе и браде са наглашеним брковима. Десном руком благосиља док у левој држи затворено Јеванђеље. У односу на други медаљон, овде је приказан као крупнији човек, са лепшим цртама лица. Други медаљон (сѣ: савва б` архїепїскопѣ ерѣскїи)

10 Изузетна исцелитељска својства имају и његове мошти. Грозданов 1983: 232.

11 Осим у *Сѣематїоїрафији*, Жефаровић га је приказао и на бакрорезу из 1742. године, са сценама из живота (Давидов 1978: 259–260). О другим познатим представама Светог Јована Владимира: Грозданов 1983, на више места; Ђекић–Живанов 2016.

је смештен између ликова Светог Саве и цара Уроша. Ту је представљен испоште-ног лика, дуге риђе браде, погледа усмереног у леву страну. На глави има златну митру, и одевен је у црвени сакос са златним наруквицама и златно-зеленим омофором са црним крстовима. Десна рука му је савијена у лакту, али је бојени слој општећен те се не види положај шаке и да ли у њој нешто држи. У левој руци држи архијерејско жезло са афронтираним змијама на врху.

Свети Климент (срб. климент) је насликан као старац дуге седе косе и браде и са наглашеним брковима, који на глави има златно-зелену митру. На себи има зелени сакос испод којег се виде златне наруквице и црвени стихар, те црвено-бели омофор декорисан црним крстовима. Десна рука је подигнута и у ставу благосиљања, док у левој има затворено Јеванђеље. Као и Свети Наум, и Свети Климент Охридски био је један од петочисленика, односно ученик Светог Кирила и Методија.

На кивоту је насликан и Свети Никодим Мироточиви (срб. никодимъ мироточивн), одевен у црвену монашку ризу са зеленом кукуљицом на глави. У десној руци има крст и пламову грану, а у левој развијени свитак са речима из Псалма 145 „не на дѣ нте са на“.¹² Са сигнатуре из *Сѣматѡѡграфије* срб. никодимъ, мѡротѡецъ свѣцъ, в бѣлградѣ лѣбанѣи сазнајемо да се ради о Светом преподобном мученику из Елбасана (Велаграда или Вератеја), који се слави 11/24. јула. Страдао највероватније 1709. године и канонизиран од стране охридског архиепископа Јоасафа, Свети Никодим је најмлађи канонизиран светитељ међу свим приказаним личностима (*Азбучник* 1993: 163; Грозданов 1983: 233–234).

Охридски архиепископ Теофилакт, насликан је као Свети Теофил Бугарски (срб. ѳѡфѣлъ болгарскѣн), са кратком седом брадом, благо окренут у десну страну. Његову архијерејску одежду чине црвено-златна митра, црвени сакос и златно-зелени омофор са крстовима. Десном руком благосиља а у левој има затворено Јеванђеље. Термин „бугарски“ потиче од чињенице да се управо у његово време Охрид налазио у Бугарској, и био седиште такозване Бугарске архиепископије, док се у изворима XI и XII века Охридска архиепископија означавала појмом Бугарска (Коматина 2012: 43, 53). Међу његове најраније портрете убраја се онај у Протатону из XVI века. Каснија популарност доводи се у везу са књижевним радом, пре свега тумачењем Јеванђеља и текстовима о Светом Клименту и Струмичким мученицима, који су објављени у Москопољу у време када је изашла и *Сѣматѡѡграфија*, у којој је приказан у пару управо са Светим Климентом (Грозданов 1983: 234–235).

Свети архиепископ Никодим (срб. никодимъ), који је крунисао Стефана Дечанског и његовог сина Душана (*Азбучник* 1993: 163), приказан је према истом шаблону као Свети Арсеније, веома сличног лика, са разликом у комбинацији боје сакоса и омофора. Други српски архиепископ Арсеније насликан је два пута. Једном између Светог Теоктиста и Светог Никодима, са којим је у пару приказан и у *Сѣматѡѡграфији*, а други пут између Свете мати Ангелине и Светог Јована Владимира, односно правоугаоног резбареног поља са флоралном декорацијом и сцене Ослепљења Светог краља. На првом медаљону је, сходно интитулацији из *Сѣматѡѡграфије*, означен као *Свѣтѣи Арсеније Чудотѡворац* (срб. арсенин чѡдотѡрецъ), и представљен фронтално, као старац дуге седе браде, са црвено-златном митром, у црвеном сакосу

12 Исти је и у руци Светог Никодима Мироточивога у *Сѣматѡѡграфији*.

са зелено-белим омфором са крстовима. Десном руком благосиља, а у левој држи затворено Јеванђеље. На другом медаљону је насликан као Свети Арсеније Сремски (ѿ: арсение ...ки) је представљен фронтално, главе благо окренуте у десну страну. Приказан је са краћом густом смећом брадом, као архијереј одевен у црвени сакос са зеленим омофором декорисаним црвеним крстовима, и црвено-златном митром на глави. У десној руци држи златни крст, а у левој црну палицу чији се врх не види јасно. Архиепископ Арсеније, оснивач манастира Пећке патријаршије, сахрањен је у овом манастиру који је стога у XIX веку често називан манастиром Светог Арсенија. Његов култ је био поштован у народу услед многобројних чудотворних исцељења која су се десила над његовим гробом (Женарју Рајовић 2016: 176). Лик Светог Арсенија се често среће у иконопису на тлу Рашко-призренске епархије.

Краљ Стефан Драгутин је представљен као Свети Теоктист (ѿ: ђектѣста), монах средњих година, са дужом брадом и кукуљицом на глави. У десној руци има скиптар и крст, а у левој свитак са речима „ни ктѣ же“ (Мат. 6, 24), који држи у левој руци и на гравирима из *Сѣематѣографије*.¹³ До њега је, као и у *Сѣематѣографији*, насликан Свети Давид (ѿ: давидѣ) који је представљен као монах у позним годинама са дужом брадом, и маслинасто зеленом кукуљицом. У спуштеној десној руци држи свитак на којем су сликањем цртица подражаване речи, док у левој има скиптар и крст. Иста личност јавља се у пару с Светим Теоктистом у *Сѣематѣографији*, а пре тога и на бакрорезу „Свети Сава са српским светитељима дома Немањина“, коју су 1741. године израдили Жефаровић и Томас Месмер, а касније и на бакрорезу Успења Богородице са изгледом манастир Пиве из 1766. године.¹⁴ С обзиром да је једини Свети Давид у српској средини био Вуканов син Димитрије, а да је Свети Давид у *Сѣематѣографији* сигниран као цар бугарски, усвојено је мишљење да се ради о Давиду Кометопулу из X века, сину бугарског комеса Николе, који је световну власт заменио монашком ризом.¹⁵ Порекло његове популарности у зидном сликарству XIX века и даље није најјасније, као ни његово често сликање уз краља Драгутина, односно Светог Теоктиста, али постоји претпоставка о родбинским везама династија Стефана Немање и Самуила, млађег брата Давидовог (Бошкоски 2012: 135–136).

Стефан Првовенчани је насликан два пута, једном као ѿ: сѣмонѣ прѣвѣвѣнчани краљ сѣрбскѣи, између Светог деспота Стефана и Светог Саве I, и потом као ѿ: стѣфанѣ прѣвѣвѣнчани ѿ између Стефана Немање као монаха и Светог Давида, оба пута као монах. Представљен као старац са дугом седом брадом, у монашкој ризи златне боје, са мученичким крстом у левој и скиптром у десној руци. Приказан је у трочетвртинском профилу, окренут у леву страну, погледа усмереног навише. На другом медаљону, који изгледа као да је сликан руком другог сликара, постављен је фронтално, у монашкој одећи какву носи Стефан Немања, са крстом и скиптром у десној руци и свитком у спуштеној левој.¹⁶

13 „Нико не може два господара служити“.

14 Видети у: Давидов 1987: 257–258, 370–371, сл. 30, 277.

15 Питање је покренуто Грозданов 1983: 237. Подробније о њему и његовим визуелним представама, без сазнања о истој на дечанском кивоџу: Бошкоски 2012: 127–142.

16 О формирању култа Светог Стефана Првовенчаног: Павловић 1965: 51–56. Култ Светог Стефана Првовенчаног, великог жупана и краља Рашке, који се у XIX веку интензивно развијао из манастира Студенице, није имао великог одјека у Рашко-призренској епархији (Женарју Рајовић 2016: 176)

Сл. 3. Свети Симон

Један поред другог налазе се два медаљона на којима је насликан Стефан Немања, као владар (стѣфанъ неманъ стъ всѣ славити црѣ сѣрскѣи) и потом као монах (ѿ стѣфанъ неманъ наречени црѣ: симеонъ). Као владар је представљен са ретком риђом брадом, у трочетвртинском профилу, окренут на десно. Има златно зелену круну и необичну одежу у комбинацији златне, зелене и црвене боје. Потпуно другачијег лика насликан је на другом медаљону, где је представљен фронтално. Има густу седу браду, зелену кукуљицу на глави, крст и скиптар у десној руци, а свитак у левој. Свети Симеон ужива велики култ као родоначелник светородне лозе Немањића, и захваљујући бројним чудима пред његовим мироточивим моштима (Павловић 1965: 42).¹⁷ На дечанском кивоту није сигниран као Мироточиви, што је готово правило уз његов лик, као што није примењен ни најпопуларнији иконографски образац према којем се Свети Симеон слика као великосхимник са моделом Студенице у рукама.¹⁸

Свети деспот Јован (ѿ ѿванъ деспотъ) сличног лика као цар Урош, млад и голобрад, благо је окренут у десну страну. Има златно-црвену круну, црвену хаљину, златни лорос, зелени огртач и златни оковратник. У десној руци држи бели крст а у левој скиптар. Његов лик, као ни ликови деспота Стефана и Свете мати Ангелине, није уврштен у репертоар икона на иконостасу параклиса Светог Димитрија, нити се налази у *Симеаинографији*, али су наручиоци желели да у овом пантеону српских светитеља своје место нађе цела породица Бранковић. Стога је као узор послужио бакрорез „Сремски светитељи Бранковићи“ Христифора Жефаровића из 1746. године (Давидов 1987: 265–266).

Свети цар Урош (ѿ царъ урошъ) је приказан као млади голобради владар насмејаног лика, са краћом смеђом косом и црвено-златном круном на глави. Насликан је у трочетвртинском профилу благо окренут у леву страну, погледа усмерено навише. Одевен је у зелену хаљину и црвени огртач са златним оковратником. У десној руци држи скиптар док му је лева савијена у лакту и длан испружен. Култ цара Уроша

17 О формирању култа Светог Симеона: Поповић 2000: 347–369.

18 О иконографији у приказивању Светог Симеона: Петковић 2000: 383–392.

у основи је почивао на његовој мученичкој смрти, онаквој каква је преовлађивала у народним предањима.¹⁹ Био је заступљен у Рашко-призренској епархији, јер су његове мошти почивале у Неродимљи, као и у Карловачкој митрополији, где су почетком XVIII века пренете у манастир Јазак (Павловић 1965: 114). У служби и житију, које је саставио патријарх Пајсије 1642. године, под утицајем народне поезије и предања, стављен је нагласак на то да је цар усмрћен млад, услед чега је развијено иконографско решење према којем се слика млади, голобради владар (Петковић 2007: 112–113).

Оснивач Српске православне цркве и први српски архиепископ Свети Сава (ѿ: савва а: архиепископъ сербскѣ) је насликан главе благо окренуте у десну страну, а погледа усмереног у леву, са краћом заобљеном седом брадом. Десном руком благосиља док у левој држи отворену књигу на чијој првој страни се налази текст „азъ ес мѣ па стѣ рѣ“ (Јов. 10, 11). На глави има златну митру, а одевен је у црвени сакос и златно зелени омофор са црним крстовима, са златним рубовима и наруквицама.

Свети деспот Стефан (ѿ: стѣфанъ дѣспотъ) је постављен фронтално, погледа усмереног у леву страну. Приказан је са ретком рићом брадом, у владарском орнату. На глави има златну круну са зеленим детаљем, а одевен је у зелену хаљину, златни лорос, црвени огртач и златни оковратник. Десна рука је спуштена док у левој има скиптар. Лик Светог деспота Стефана није приказан на иконостасу, нити у *Сѣемајѣоѣрафији* али јесте у лози светитеља у венецијанском издању *Србљака*. Ова представа, као и поменути бакрорез „Сремски светитељи Бранковићи“, могли су послужити као основа за креирање лика на дечанском кивоџу (Давидов 1987: 265–266).

Свети кнез Лазар (ѿ: князь лѣзѣрѣ) је приказан као кефалофор, са својом декапитираном главом у левој руци. Насликан је са краћом смеђом косом, и са дужом смеђом брадом, али без круне на глави и само са крстом у десној руци, као и на бакрорезу из венецијанског *Србљака* (Давидов 1987: 318). Одевен је у црвену хаљину преко које су златни лорос, и зелени огртач. Иако није био директан потомак Немањића, кнез Лазар је досегао статус попут Светог Стефана Дечанског као косовски страдалник (Павловић 1965: 120). Најчешће је приказиван према иконографском тишу кефалофора, како у руци држи своју одрубљену главу. Након Велике сеобе настао је бакрорез на којем је први пут представљен у владарској одори са одрубљеном главом, што је потом поновљено у *Сѣемајѣоѣрафији* (Петковић 1971: 92–93).

До Светог кнеза Лазара налази се Свети Атанасије Велики (ѿ: афанасѣ великиѣ). Приказан је фронтално, погледа усмереног удесно. На глави има златно-зелену митру, а одевен је у црвени сакос са златним ораром. У десној руци држи архијерејску палицу са афронтираним змијама на врху, док у другој руци има затворено Јеванђеље. Поред њега је Свети Кирил (ѿ: кирилъ), такође приказан фронтално, погледа усмереног у леву страну. Има дугу смеђу браду, златну митру са црвеним детаљем, и одевен је у зелени стихар са црвено-белим ораром. Десном руком благосиља, док у левој има затворено Јеванђеље. Фронтално је насликан и Свети Максим (ѿ: маѣимѣ), са дугом седом брадом, као архијереј у црвеном стихару и зелено златном орару са крстовима. Десна рука му је подигнута и у ставу благосиљања, а у другој

19 О култу цара Уроша: Вукановић 1938.

има затворено Јеванђеље. Свети архиепископ Максим, као син деспота Стефана и деспотице Ангелине, изданак лозе Бранковића, представљен је и на иконостасу параклиса Светог Димитрија, као и у *Сѣмајѡграфији*, али његов лик се јавља и уз ликове Светог Кирила Александријског и Светог Атанасија Великог на поменутом Орфелиновом бакрорезу из такозваног венецијанског *Србљака*. Обзиром да су сва тројица и на кивоту насликани један поред другог, намеће се закључак да су наручиоци и сликар као узор имали управо ово дело. Ту су у лози српских владара приказани заједно у барокном картушу у доњем левом углу.

Сл. 4. Свети Максим

Три већа декоративна поља на кивоту раздвајају по два медаљона који стоје вертикално у односу на описане ликове. Лево од сцене Ослепањења Светог Стефана Дечанског налазе се Свети Арсеније сигниран као сремски и испод њега Преподобна мати Ангелина. Света мати Ангелина (п̄: љтн̄ љнгелѡна) насликана је на медаљону између Светог Арсенија и Светог кнеза Лазара. Приказана је фронтално, у монашкој одећи, са зеленом кукуљицом на глави. Длан леве руке се не види, док у десној нешто држи али се не види јасно шта. Наспрам ова два медаљона, десно од Успења Светог краља, налазе се лик Свете Анастасије и испод ње Свете царице Јелене. *Светѡ Анастѡсија* (с̄: настасѡ) благо окренута у десну страну, погледа усмереног навише. На глави има црвену мараму и круну отвореног типа, а одевена је у зелену хаљину. У десној руци држи крст док је длан леве руке молитвено испружен. Света царица Јелена (с̄: елена царѡца) је одевена попут Свете Анастасије, у црвено-зелену одећу, покривене главе и са истом врстом круне на глави. У десној руци држи скиптар, а лева се не види најјасније услед оштећења бојеног слоја.

Од све три свете жене, Света мати Ангелина далеко је најпоштованија, као мученица, чудотворка и „света мати“ из лозе Бранковића.²⁰ Представа свете царице

20 Ангелина је била ћерка албанског великаша Ђорђа Аријанита и свастика Скендербега. Удајом за тада већ слепог Стефана Бранковића прешла је у православну веру. Касније се замонашила у манастиру који је основала (Павловић 1965: 152).

и примери из зидног сликарства, попут оног у цркви Светог Стефана у Великој Хочи и Светог Николе у Призрену, где је насликана поред светог Стефана Дечанског и у цркви Ваведења Богородице у Белом Пољу, где је насликана на једном од стубаца у наосу цркве (Женарју Рајовић 2016: 168, 177). Несумњиво је да се ради о краљевој сестри с обзиром да су ове цркве биле дечански метоси.

Сл. 5. Света царица Јелена

* * *

Нововековни кивот светог краља сликар је осликавао имајући пред собом вредна уметничка дела у манастиру. Приликом сликања наративних сцена угледао се на чувену житијну икону Светог Стефана Дечанског коју је 1577. године насликао и Дечанима приложио сликар Лонгин²⁴, и икону непознатог сликара „Смрт и опело Стефана Дечанског“, из прве половине XVII века.²⁵ У обликовању сликаних медаљона као визуелни узорци послужили су Жефаровићева *Сйематикографија* и бакрорези „Свети Сава са српским светитељима дома Немањина“ и „Сремски светитељи Бранковићи“. Одабир светитељских ликова и иконографија указују да су сликару сигурно били познати и бакрорези из римничког и венецијанског *Србљака*. Осим тога, сликар је пред собом имао и иконостас параклиса Светог Димитрија у самој цркви настао 1813. године.

Ипак, на поклопцу дечанског кивота јавио се знатно већи број светитеља од оних приказаних на иконостасу и у *Сйематикографији*. Такође у репертоар светитеља на кивоту нису ушли ни неки светитељи са иконостаса попут архиепископа Данила и Светог Василија Острошког. Оно по чему је избор светитеља нарочито карактеристичан јесте понављање одређених светитеља који су сликани по два пута. Тако се два пута јавља лик Симеона Немање једном у владарском орнату, а други пут у монашкој ризи. Затим Свети Стефан Првовенчани је два пута насликан као монах, а два пута је приказан и Свети Сава II. Међу најнеобичнијим представама

24 О овој икони: Мирковић 1963: 17–19; Шаkota 1984: 110–112; Ђурић 1985; Тодић 2005: 40–43.

25 О овој икони: Шаkota 1984: 122–123, 163; Тодић 2005: 44–45.

свакако је Свети Стефан Штиљановић, једном приказан као кнез а други пут као архијереј. На кивоту су вероватно по жељи наручилаца насликани и Свети архиепископи Кирил и Атанасије Велики, иако не спадају у ред националних светитеља, али су заједно са Светим Максимом приказани на Орфелиновом бакрорезу у венецијанском Србљаку.

Примећује се извештан напор да се на неки начин групишу насликани светитељи, па су на неколико места један поред другог сликани они који су представљени у пару у *Сѣматској* графици, али то није случај са свим светитељима. Тако су се један поред другог нашли медаљони на којима су насликани Стефан Немања и Стефан Првовенчани, Свети Давид и Свети Теоктист, Свете царице Анастасија и Јелена, Свети Сава I и Свети Сава II, Свети Арсеније Чудотворац и Свети Никодим. Из *Стематог* графиције није преузет лик Светог Стефана Рапавог, нити краља и властодршца Владислава, док су се представе Светог краља Милутина и Стефана Дечанског нашле на поклопцу кивота али на великим пољима. Такође, на кивоту се јавља и цела света породица Бранковић, па иако је у *Сѣматској* графици приказан само Свети архијереј Максим, овде су се нашли и Света мати Ангелина, и Свети деспоти Стефан и Јован. На једном месту груписане су и свете жене, међу којима Света царица Јелена има посебно место у визуелној култури XIX века.

Кивота Светог краља Стефана Дечанског, који су у Дечанима 1849. године израдили дуборезац Димитар Станишев и зограф Анастас Константиновић, представља изванредан пример симбиозе мијачког дуборезбарства и зографског сликарства XIX века. Он је од великог значаја за националну српску историју, проучавање нововековне уметности на Балкану и феноменологију визуелне културе и култова. Његово проучавање отвара и разнородна питања која се тичу киторства, ауторства, узора, а из тог обиља за овај текст изабрани су само иконографија сликаних медаљона и њени узорци. Кивот Светог краља представља заокружено уметничко дело, које красе ликови светих српских владара и црквених великодостојника, који чине највећу такву галерију у српској уметности XIX века.

Сл. 6. Кивот Светог краља Стефана Дечанског, затворен

ИЗВОРИ

- Юришић 1852: Геден I. Юришић. *Дечански првенацъ*. Нови Сад: Нар. Књигопечатња Дан. Медаковића.
- Шафарик 1853: Јанко Шафарик. „србскій лѣтописецъ нъзъ почетка XVI-гъ столѣтја“. *Гласникъ Друштва србске словесности* 5, 17–112.
- Данило Други 1988: Данило Други. *Животи краљева и архиепископа српских*, прир. Гордон Мак Данијел, Дамњан Петровић, Београд: Просвета: Српска књижевна задруга.
- Данилови настјављачи 1989: *Данилови настјављачи*. Данилов Ученик, друшћ настјављачи Даниловој зборника, прир. Гордон Мак Данијел, Београд: Просвета: Српска књижевна задруга.
- Цамблак 1989: Григорије Цамблак. „Житије Стефана Дечанског“. *Књижевни рад у Србији*. Прир. Дамњан Петровић. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга, 49–82.
- Целебџић 1969: Милорад Целебџић. *Архивска грађа за историју Народног музеја, Књ. 1: Кнез Милош и српске власије према старинама и уметности у Србији: 1815– 839. године*, Београд: Народни музеј.

ЛИТЕРАТУРА

- Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу 1993. Прир. Слободан Милеуснић. Београд: Београдски издавачко-графички завод: Музеј Српске православне цркве.
- Бошкоски 2012: Милан Бошкоски. „Комитопулот Давид, цар Давид, Св. цар Давид (историско-уметнички преглед)“. *Папирмонитум.МК: Сјисание за културној наследсво (сјоменици, рестиаврација, музеи)*, год. 5, бр. 10, 127–142.
- Вујовић 1986: Бранко Вујовић. *Уметности обновљене Србије 1791–1848*. Београд: Просвета: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Вукановић 1938: Татомир Вукановић. *Култи цара Уроша*, Скопље: Немања.
- Вукановић 1971: Татомир Вукановић. „Студије из Балканског фолклора III. Мијачко дуборезбарство“, *Врањски гласник*, бр. 7, 204–272.
- Грозданов 1983: Цветан Грозданов. *Пориреји на светијелии од Македонија од IX–XVIII век*. Скопје: Републички завод за заштита на спомениците на културата.
- Давидов 1978: Динко Давидов. *Српска графика XVIII века*, Нови Сад: Матица српска.
- Давидов 2011: Динко Давидов. *Српска Сјемајографика: Беч 1741*. Нови Сад: Прометеј.
- Ђекић, Живанов 2016: Ђорђе Ђекић, Драгојла Живанов. „Култ Светог краља Јована Владимира у Карловачкој митрополији“. *Саопшћења XLVIII*, 275–290.
- Ђурић 1985: Војислав Ј. Ђурић. *Икона светио краља Сјефана Дечанског*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Женарју Рајовић 2016: Ивана Женарју Рајовић. *Црквена уметности XIX века у Рашко-йризенској епархији (1839–1912)*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Зарић 1985: Радојка Зарић. „Лик Стефана Штиљановића у српској уметности XVII–XIX века“. *Саопшћења* 17, 69–83.
- Коматина 2012: Предраг Коматина. „Појам Бугарске у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије“. *Византијски свети на Балкану I*. Ур. Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић. Београд: Византолошки институт САНУ, 41–56.
- Милошевић 1970: Десанка Милошевић. „Срби светитељи у старом српском сликарству“. *О Србљаку*. Ур. Ђорђе Трифунковић. Београд: Српска књижевна задруга, 143–268.
- Милошевић 2006: Ана Милошевић. *Црква светио Илије у Смедеревској Паланци*. Смедеревска Паланка: Народни музеј у Смедеревској Паланци.
- Мирковић 1963: Лазар Мирковић. „Иконе манастира Дечана“. *Старине Косова и Мейохије* 2–3, 11–55.
- Павловић 1964: Леонтије Павловић. *Неки сјоменици културе. Осврћи и зайажања III*. Смедерево: Народни музеј.
- Павловић 1965: Леонтије Павловић. *Култови лица код Срба и Македонаца (историјско-еинографска расјава)*. Смедерево: Народни музеј.

- Петковић 1971: Сретен Петковић. „Култ кнеза Лазара и српско сликарство XVII века“. *Зборник за ликовне уметности* 7, 85–101
- Петковић 2000: Сретен Петковић. „О иконографији Светог Симеона Српског у доба турске владавине“. *Стефан Немања – Свети Симеон. Историја и предање*. Ур. Јованка Калић. Београд: САНУ, 381–392.
- Петковић 2007: *Српски светињели у сликарству православних народа*. Нови Сад: Матица српска.
- Петковић 2008: Сретен Петковић. *Манасџир Светија Тројица у Пљевљима*. Пљевља: Завичајни музеј.
- Поповић 2000: Даница Поповић. „О настанку култа Светог Симеона“. *Стефан Немања – Свети Симеон. Историја и предање*. Ур. Јованка Калић. Београд: САНУ, 347–369.
- Станић 1992: Радомир Станић. „Сликарска заоставштина Симеона и Алексија Лазовића у Дечанима“. *Саопштења* 24, 229–262.
- Тимотијевић 1998: Мирослав Тимотијевић. „Serbia sacra и Serbia sancta у верско-политичком програму Карловачке митрополије“. *Свети Сава у историји и традицији*. Ур. Сима Ђирковић. Београд: САНУ, 387–431.
- Тодић 2005: Бранислав Тодић. „Историја и старине манастира“. *Манасџир Дечани*. Ур. Бранислав Тодић, Милка Чанак-Медић. Београд: Музеј у Приштини, 13–131.
- Тодић 2018: Бранислав Тодић. „Култ градачке ктиторке краљице и монахиње Јелене“. *Саопштења* 50, 33–50.
- Ќорнаков 1986: Димитар Ќорнаков. *Творештво на мијачкије резбари на Балкану од крајојџа на XVIII и XIX век*. Прилеп: Институт за истражување на старословенската култура.
- Ќорнаков 1988: Димитар Ќорнаков. *Македонска резба*. Скопје: Мисла.
- Шаkota 1984: Мирјана Шаkota. *Дечанска ризница*. Београд: Просвета: Републички завод за заштиту споменика културе: Приштина: Јединство

Ivana S. ŽENARJU RAJOVIĆ

PAINTED MEDALLIONS FROM THE MODERN-AGE COFFIN-RELIQUARY OF THE HOLY KING STEFAN OF DEČANI

SUMMARY

The modern-age coffin-reliquary of the Holy King Stefan of Dečani was made at Dečani Monastery in 1849. It is believed to have been made and wood-carved by the woodworker Dimitar Stanišev of Kruševo and painted by the icon-painter Anastas Konstantinović. It is shaped like a four-legged sarcophagus, gilded and ornately decorated with woodcarvings enveloping painted fields with narrative scenes and portraits of Serbian saints. Among other images, the lid features 31 circular medallions with painted busts of Serbian rulers and church dignitaries.

The visual exemplars for the shaping of these painted medallions were the *Stematografija* by Hristifor Žefarović and his copper plates “St. Sava with the Serbian saints from the house of Nemanja” and “The Branković saints of Srem.” The selection of the depicted saints and their iconography suggest that the painter was certainly familiar with the copper plates from the Rimnica and Venetian *Srbijak*. In addition, the artist had the iconostasis in the *parekklesion* of St. Demetrios, created in 1813, right in front of him, in the church. However, the lid of the Dečani coffin-reliquary features a much larger number of saints than the iconostasis and the *Stematografija*. And yet, the repertoire of saints on the coffin-reliquary does not include some of those shown on the iconostasis, such as Archbishop Danilo and St. Basil/Vasilije of Ostrog. The most distinctive characteristic of this selection of saints is repetition – some saints were painted twice. A noticeable effort was made to find a way to group the shown saints, so, in a few places those shown in pairs in the *Stematografija* appear one next to another here, too. Female saints are also grouped together, including the Holy Empress Helena, who had a special place in the visual culture of the 19th century.

The coffin-reliquary of the Holy King Stefan of Dečani is a remarkable example of the symbiosis of Mijak woodcarving and so-called *zographos* painting of the 19th century. It has great importance for Serbian national history, the research of modern-age art in the Balkans and the phenomenology of visual culture and cults. Its study opens various questions concerning ketorship, authorship, models, etc. Out of plethora of questions, this text focuses on the iconography of the painted medallions and its models. The coffin-reliquary of the holy king represents a rounded work of art decorated with images of holy Serbian rulers and church dignitaries, representing the most extensive gallery of this kind in 19th-century Serbian art.

Key words: coffin-reliquary, Holy King Stefan of Dečani, Serbian saints, archbishops, rulers, medallions